

УДК 376.3

НАПРЯМКИ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ РАНЬОГО ВІКУ
ІЗ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

Марченко І. С.

кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті розкриваються основні завдання та напрямки корекційно-розвивальної роботи з дітьми раннього віку із затримкою мовленнєвого розвитку. Матеріал поданий за віковими періодами розвитку у відповідності до системи мови.

В статье раскрываются основные задания и направления коррекционно-развивающей работы с детьми раннего возраста с задержкой речевого развития. Материал распределяется по возрастным периодам относительно системы речи.

The article describes the main tasks and directions of overcoming and developing working with early age children with delayed speech development. The material is distributed by age periods relative to the system of speech.

Ключові слова: ранній вік, затримка мовленнєвого розвитку, система мови.

Ключевые слова: ранний возраст, задержка речевого развития, речевая система.

Keywords: early age, delayed speech development, speech system.

Ранній вік (другий і третій роки життя) – це період інтенсивного і швидкого розвитку мовлення дітей. Він характеризується появою узагальнюючої функції і засвоєнням дитиною символічної ролі слова. Але формування мовлення у віці 2-3 років – не просте накопичення словника. Це складний нервово-психічний процес, який відбувається як результат взаємодії дитини з навколишнім світом і під час спілкування з дорослим. У цей період малюк вчиться будувати перші речення, узагальнення, починає активно використовувати мовленнєві засоби для спілкування з дорослим і однолітками (Богуш А. М., Гвоздєв О. М., Ельконін Д.Б., Запорожець А.В., Люблінська Г. О., Ушакова т. М. та інші). Будь-які затримки, або порушення у розвитку мовлення

відображуються на поведінці, а також діяльності дитини.

Затримка темпів розвитку дитини визначається авторами (Журба Л.Т., Мастюкова О. М.) як відставання її від однолітків за строками формування психічних процесів і мовлення, обумовлена уповільненим темпом дозрівання мозкових структур і їх функцій за відсутності якісних змін у центральній нервовій системі. В логопедії виділяють дві групи факторів, що обумовлюють затримку в темпах формування мовлення: 1) недосконалість соціальних умов виховання та педагогічні помилки; 2) недостатність сенсомоторної, або неврологічної бази дитини.

За ступенем вираженості затриманий розвиток передбачає ділення на легку (1-2 епікризних строки – до півроку), значну (середню – 2-4 епікризних строки, тобто два півріччя), грубу (важку –

5-6 епікризних строки, тобто чотири квартали і два півріччя) затримку.

Характеризуючи дітей раннього віку із затриманим розвитком, автори відзначають (Гаркуша Ю. Ф., Датешидзе Т. О., Манько Н. В., Разенкова Ю. А., Тарасун В. В., Шеремет М. К. та інші), що у них на фоні відносно достатнього розуміння мовлення спостерігається різного ступеня вираженості затримка розвитку фонетико-фонематичної і лексико-граматичної сторони мовлення. У цих дітей відстає від норми обсяг мовленнєвих навичок, який виявляється у межах від повної відсутності мовлення (дитина має недиференційоване белькотіння) до відносно сформованого, яке характеризується порушенням звуковимови, неправильним підбором слів, однослівними фразами, або граматичними реченнями з 2-3 слів, порушенням зв'язку слів, помилками, які властиві дітям більш молодшого віку в процесі оволодіння мовленням.

1.0. р. - 1.3 р.

Розуміння мовлення. Створення сприятливого мовленнєвого середовища: у спілкуванні з дитиною використовувати прості за звуковою будовою слова, елементарні за структурою речення, приємні за тональністю вирази, супроводжуючи їх емоціями, жестами. Розвивати розуміння мовлення дорослого з поступовим ускладненням мовного матеріалу, привчати виконувати прохання. Стимулювати до виконання простих предметних дій («Дай..., візьми..., покажи, де...»). Вчити впізнавати тварин за голосом, показувати на ляльці та на собі частини тіла. Продовження знайомства з довкіллям: розширення сприймання предметів побуту, людей, тварин, деякого транспорту. Формування значення слова у відповідності до предмета на основі його називання, дій із ним.

Комунікативна активність. Ініціювати спілкування з дитиною за допомогою емоційно виразного мовлення із відповідними мімікою, жестами. Спонукаючи дітей активно користуватися белькотом за для задоволення потреб, бажань. Формувати комунікативні жести: вказівний, прощальний, заперечливий, згоди.

Експресивне мовлення. Вчити наслідувати звукосполучення (пісеньки *ля-ля-ля*, тупотіння ніжками *туп-туп-туп*, стукоту *там-там-там*, звуконаслідування голосам тварин), слова-означення (*мама, тато, баба, гав-гав, дай, на, топ-топ, йди-йди*).

При затримці мовленнєвого розвитку найбільш ефективною є рання корекція тобто у віці до 3-х років. Завдання розвитку визначаються у відповідності до актуального стану розвитку мовлення дітей, а також їхніми потенційними можливостями, визначеними під час діагностики. Успіх же розвитку дитини багато в чому залежить від активної позиції батьків, які під керівництвом фахівців зможуть організувати правильне спілкування з дитиною.

Напрямки розвивальної роботи з дітьми раннього віку визначаються у відповідності до основних завдань. Це розвиток розуміння мовлення дітей, розвиток їх комунікативної активності, слухових відчуттів та вміння правильно вимовляти звуки, слова, формування та збагачення словникового запасу, граматичної будови мови, зв'язного мовлення.

Звуковимова. Спонукає до наслідувальних мімічних реакцій на артикуляційні рухи дорослого, відповідні вимові голосних звуків А, І, О, У. Викликати бажання поєднаного з дорослим співу голосних, їх поєднань з губно-губними приголосними.

Інтонаційні компоненти мовлення. Надавати зразки інтонаційно забарвлених висловлювань. Спонукає до співу за дорослим голосних звуків із різною висотою і силою голосу. Вчити наслідувати інтонації, які виражають радість, подив, незадоволення.

1.3. р. - 1.6. р.

Розуміння мовлення. Розвиток слухових відчуттів, розуміння мовлення дорослого шляхом використання прийому словесних доручень («дай», «візьми», «покажи», «принеси», «поклади»), розширення пасивного запасу слів, що позначають назви предметів близького довкілля, дій, живих істот шляхом багатократного правильного літературного називання їх у поєднанні з демонстрацією та дій із предметами. Формування елементарного узагальнення назв предметів на рівні декількох чуттєвих образів. Вчити слухати невеличкі віршички, потішки у супроводі наочності.

Комунікативна активність. Ініціювання спілкування під час організації емоційних ігор, ознайомлення з довкіллям. Спонукування до задоволення бажань через звертання до дорослого за допомогою доступних мовленнєвих (звуконаслідування) і немовленнєвих (жестів, предметів) засобів. Формування комунікативних жестів: вказівного, прохального, прощального тощо.

Експресивне мовлення. Словник. Проведення маніпуляцій із предметами у супроводі мовлення дорослого, спрямованих на викликання позитивних емоцій дитини і їх вираження в активному мовленні. Формування активної звуконаслідувальної діяльності у спеціально створених ігрових моментах. Розвивати доступний активний словник і навчати поступово замінювати звуконаслідувальні белькітні слова полегшеними (няв-няв, кис-кис -киця).

Звуковимова. Надавати дитині зразки виразної артикуляції голосних, губно-губних, передньоязикових звуків на основі співу голосних, звуконаслідуванні звуків природи. Стимулювати дитини до їх повторення.

Інтонаційні компоненти мовлення. Демонструвати дитині зразки різноінтонованого мовлення у грі з іграшками, декламуванні коротких примовок, потішок. Спонукає до поєднаного співу голосних звуків різної подовженості та голосності.

Немовленнєві процеси. Розвивати немовленнєві процеси: слухову, зорову увагу, фізіологічне та фонаційне дихання, загальну, дрібну, рухи мімічної мускулатури за наслідуванням (зажмурити очі, надуті щоки тощо), оральну моторику за допомогою пасивних рухів, активних ігрових вправ за наслідуванням.

1.6 р. - 2 р.

Розуміння мовлення. Розвиток розуміння мовлення - назв предметів, дій, якостей предметів, що сприймаються зором, слухом, дотиком. Знайомство з довкіллям, організація спостережень за живими об'єктами, за транспортом, за явищами природи, за працею дорослих у супроводі мовленнєвого пояснення педагога. Формування значення нових слів, на основі показу предмета у супроводі мовлення та багатократних дій із ним, співставлення з іншими неоднорідними предметами. Формування елементарного ступеня узагальнення словом.

Комунікативна активність. За допомогою мовних і немовних засобів стимулювати і розвивати навички спілкування у спеціально створених побутових, ігрових ситуаціях (ситуація, в якій дитині потрібна допомога; переривання цікавого заняття; зацікавленість іграшкою на відстані тощо), під час емоційних сумісних ігор. Викликання елементарних вербальних реакцій у грі, підкріплення їх через багаторазові дії із предметами, з коментуванням педагога.

Експресивне мовлення. Словник. Формування мотивацій до розвитку лінгвістичних здібностей. Спонування до мовленнєвої активності шляхом практичної діяльності з дитиною, гри, наочної ситуації. Навчання відтворення слів-назв предметів близького оточення, деяких тварин, імен доступної звуко-складової структури (односкладові закриті слова та двоскладові з відкритими складами).

Граматика. Формування одно-двоскладових речень номінативного характеру на основі сумісної дії, наказових речень (Дай пити. Дай кашу. Ната, на лійку).

У випадках випереджуючого норму лексико-граматичного розвитку дитину не перевантажують мовленнєвим спілкуванням: обмежують введення нових слів та мовних зворотів у повсякденне спілкування. Максимальне зниження рівня інтенсивності інформації. Проведення ігор із ритмічними рухами, ритмічною вимовою окремих слів і коротких фраз. Розвиток правильного мовленнєвого дихання.

Зв'язне мовлення. Вчити слухати і сприймати дитячі віршовані твори, побудовані у формі діалогу, забавлянки, потішки, маленькі казки. Надавати зразки простої форми діалогічного мовлення: дорослий ставить питання та сам на нього відповідає, спрямовуючи голосом і показом особи, предмету, дії увагу дитини до сказаного: «Хто це прийшов? Це папа прийшов.»; «Що Таня робить? Таня миє руки.» тощо.

Звуковимова. Розвиток слухового сприймання (впізнавання немовленнєвих, далі - мовленнєвих звуків). Навчати розрізняти звуки за висотою та силою голосу (наприклад, «УУУ» – наближення та віддалення поїзду; «ААА» – голосного, бадьорого та спокійного співу). Спрямування зорової уваги до вимови звуків. За співставленням із звуками в природі викликати появу звуків свистячих, задньоязикових, уточнювати і закріплювати вимову голосних і передньоязикових.

Інтонаційні компоненти мовлення. Вчити сприймати та відтворювати правильно звуконаслідування, склади різної структури доступного звуконаповнення за словесною інструкцією та за допомогою наочності за висотою та силою голосу, у різному темпі та з наголосом на першому, другому, третьому складі. Поєднання відтворення ритмічних структур із плесканням (та-та-та, то-то-то, ту-ту-ту, та-то-ту, ма-мо-му тощо). Навчати за допомогою голосу виражати емоції, змінюючи інтонаційну забарвленість (ха-ха-ха! – сміху. Ох-ох-ох! – болю. Ух-ух-ух – подиву. А-ха-ха-х! – стомлення тощо). Розвиток мелодійності та ритмічності мовлення шляхом поєднаного з дорослим наспівування пісеньок на основі доступного мовленнєвого матеріалу.

Розвиток немовленнєвих процесів. Розвиток дрібної моторики на основі пальчикової гімнастики, маніпуляцій із дрібними предметами. Знайомство з органами артикуляції. Розвиток орального праксису за допомогою легкого масажу та короточасної пасивно-активної гімнастики органів артикуляції.

2.0. р. - 2.6. р.

Розуміння мовлення. Формування мовленнєвої уваги, вчити реагувати на словесну інструкцію руховою дією, або звуковим сигналом. Збагачення пасивного словника за тематичною ознакою (іграшки, одяг, посуд, меблі, тварини тощо) словами - назвами предметів, дій, властивостей за ознаками кольору, форми, величини, кількісних понять. Розвиток розуміння змісту простих речень на кшталт *суб'єкт - предикат - об'єкт дії*. Розвиток здатності розуміти граматичні форми мовлення: іменники в однині і множині із закінченням -і, зменшено-пестливі іменники із суфіксами -ик, -ечк, -очк, питання непрямих відмінків, прості прийменникові конструкції (*на столі, під столом, у столі*).

Комунікативна активність. Заохочення до взаємодії із дорослим під час гри. Стимулювання звертання до дорослого за для задоволення своїх потреб. Вчити розуміти і активно застосовувати виразні невербальні засоби для встановлення контактів (усмішку, приязний погляд, лагідний дотик, погладження тощо). Навчання користуватися наочними засобами, як допоміжними з метою спілкування.

Експресивне мовлення. Словник. На основі активного і різнобічного спостереження за предметами, явищами, тваринами, збагачувати активний словник (іменниковий, дієслівний, прикметниковий за лексичними темами «Сім'я», «Іграшки», «Одяг», «Посуд», «Тварини» тощо) доступної звуко-складової структури шляхом стимулювання повторення слів за дорослим, поєданого та самостійного їх називання. Вчити використовувати особові та присвійні займенники: *я, ти, мій, твій, наш*, прислівники, що позначають місцезнаходження: *тут, там*.

Граматична будова мови. Формування елементарної фрази з 2-3 доступних слів. Включення слів у речення відображено за логопедом у залежності від мовленнєвих можливостей дітей. Відпрацювання форм однини та множини іменника, зменшено-пестливої форми іменників на фонетично доступному дитині матеріалі. Розвиток чуття мови на віршованому матеріалі. Домовляння знайомих віршів.

Звуковимова. Формування звуковимови на основі звуконаслідувань, розвиток ритмічності складового ряду та на цій основі навчання правильної звуко-складової вимови доступних слів.

Зв'язне мовлення. Формування інтересу до художньої літератури. Надання зразків повільного виразного читання віршів, фольклору, маленьких казок у супроводі ілюстративного матеріалу. Розбір змісту прочитаного за питаннями та проханнями: «Покажи, де..?», «Хто іде?..» тощо. Надавати зразки мовленнєвої відповіді, стимулювати до повторення у поєданому та відображеному мовленні. Стимулювати до відповідей за допомогою доступних мовних засобів під час спілкування у побуті, під час гри.

Інтонаційні компоненти мовлення. Розвиток сприймання та відтворення просодичних компонентів: інтонації, наголосу на основі механізму імітації співу звуків, різних за висотою та силою, доступних мовленнєвих фрагментів.

Розвиток немовленнєвих процесів. Розвиток немовленнєвих процесів у грі (загальної, дрібної і артикуляційної моторики на основі пасивно-активних рухів, легкого масажу; фізіологічного та фонаційного дихання).

2.6. р.- 3.0. р.

Розуміння мовлення. Організація та проведення цільових спостережень і прогулянок, ознайомлення з довкіллям, з природою. Розвиток розуміння лексико-

граматичних конструкцій однини-множини іменника та дієслова, іменників із суфіксами зменшеності та згрублості, дієслів із префіксами зі значенням протилежності дій (*наливає - виливає*), присвійних прикметників, утворених від іменників I відміни (бабин, мамин, Софіїн), безприйменникових та прийменникових конструкцій із прийменниками *в, у (на), під, над, з, із, за, по*; змісту коротких казок, віршів, забавлянок на основі розвитку умінь слухати, сприймати текст, а також питань за змістом прочитаного. Формування предметної віднесеності слова на полісенсорній основі: зорове сприймання предметів із виділенням суттєвих ознак, підкріплених через дотик, нюх, смак з роз'ясненням.

Комунікативна активність. Розвиток мотивацій до спілкування. Вироблення потреби звертатися до дорослого в доступній для дитини звукової формі з відповідною інтонацією. Формування комунікативних умінь за допомогою вербальних і невербальних засобів у побуті та під час сумісної із дорослим ігрової діяльності. Залучення до гри двох-трьох дітей. Навчання взаємодії за допомогою спонукальних дій: *попроси, дай, візьми, спитай* тощо.

Експресивне мовлення. Словник. За наявності певного активного словника вчити відрізняти і правильно називати тварин, птахів, їх малят, знайомити з їхньою поведінкою, відрізняти і називати рослини: фрукти, овочі, розрізняти їх за основними властивостями, деякі дерева, квіти. Вчити сприймати транспорт, предмети домашнього вжитку, працю людей. Вчити розглядати сюжетні малюнки, співвідносити назви предметів, дій, ознак із зображенням на основі репродуктивних запитань. За наявності декількох белькитних слів у активному словнику дитини логопедична робота проводиться за корекційними методиками, розробленими для дітей із I рівнем ЗНМ.

Граматична будова мови. За наявності елементарного активного словникового запасу формування простих речень, поширених додатком за демонстрацією дій, у процесі сумісної дії та за простими наочно-дійовими картинками. Розвиток морфологічної будови мови: продовження роботи над формами однини та множини, зменшено-пестливими формами іменників. Формування форми однини знахідного, родового, давального відмінку без прийменників, далі вводять прийменники *у, на*. Відпрацьовують категорії наказового способу (*дай, на*), числа (*ходе-ходять*), часу (*ходить-ходив*) дієслів. Розвиток мовного чуття на основі домовляння слів у віршах, коротких оповіданнях.

Звуковимова. Навчати дитину слухати, чути та розрізняти звуки природи, музичних інструментів. Формування сприймання усного мовлення шляхом імітації різних типів складів (ПГ, ГП, ППП, ППГ, ГПП). Розвиток фонематичного сприймання. Виділення звука на фоні інших звуків, на фоні складу, слова), фонематичних уявлень, кінестетичних відчуттів. Формування слухового контролю за якістю власної вимови на основі прослуховування та порівняння нормованої і ненормованої вимови у записах і живому спілкуванні. Знайомство та закріплення знань органів артикуляції, викликання мовленнєвих звуків за наслідуванням. Розвиток звукоскладової структури дво- та трискладових слів із відкритими, а потім закритими складами (*вата, молоко, насос*).

Зв'язне мовлення. Вчити розуміти нескладний сюжет, слухати пояснення та коротку розповідь дорослого. Продовження роботи над розвитком чуття мови. Вчити додавати слова у розповідь дорослого на основі картинного матеріалу та слова у знайомі вірші. Спонукаати до промовляння разом із дорослим коротких римованих потішок,

чистомовок, забавлянок. Стимулювати дитячі спогади, уявлення про події, що нещодавно відбулися з ними. Формування початкових форм діалогу на основі питань *Що це?, Хто це?, Що робить?, Який?, Яка?*, наказового способу дієслова на основі демонстрації наочного матеріалу, різних дій, тактильних, смакових, зорових відчуттів.

Інтонаційні компоненти мовлення. Надавати зразки правильного виразного мовлення на основі віршованих і прозових творів. Вчити слухати та сприймати інтонацію голосу дорослого, ритмомелодику рідної мови, римовані закінчення в словах у кінці віршів. Навчати відтворювати різні складові структури у поєднанні з невербальним ритмом (плескання, стукання тощо). Проведення музично-ритмічних вправ у поєднанні зі звуконаслідуванням. Продовження роботи з відтворення просодичних компонентів на основі механізму імітації доступних мовленнєвих фрагментів.

Розвиток немовленнєвих процесів. Продовження роботи з розвитку немовленнєвих процесів: слухової та зорової уваги, пам'яті, артикуляційної моторики на основі пасивно-активних вправ, дрібної моторики кисті та пальців рук під час пальчикової гімнастики, дій із дрібними предметами, іграшками, у побуті. Розвиток кінестетичних відчуттів на основі контрастного масажу рук за допомогою предметів різної фактури та температури, а також кінетичної та кінестетичної основи руху руки на основі спеціальних вправ. Розвиток фізіологічного, фонаційного дихання, цілеспрямованого повітряного струменю.

В процесі корекційно-розвивальної роботи необхідно утворення позитивно насиченого емоційного фону, формування навичок спілкування, закріплення отриманих умінь на протязі всього дня. Дитина із затримкою мовленнєвого розвитку повинна бути

включена в спілкування не тільки під час спеціально організованих занять, але і в режимних моментах, на прогулянці, у грі. Отримані дитиною уміння повинні стати основою, на якій буде успішно будуватися подальше навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. - 3-тє вид., випр. -К.: Світич, 2009.-430 с.
2. Григоренко Н. Ю. Основные направления и содержание логопедической помощи детям первых лет жизни с отклонениями в развитии на базе дошкольных образовательных учреждений //Международный сб. науч. тр. Современные проблемы речевого дизонтогенеза: психолого-педагогические аспекты. -- М., 2011.
3. Датешидзе Т.А. Система коррекционной работы с детьми раннего возраста с задержкой речевого развития. — СПб.: Речь, 2004. — 128 с.
4. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. – К.: КНТ, 2008.
5. Разенкова Ю.А. Варианты заключения логопеда (2-3-й год жизни) // Альманах института коррекционной педагогики РАО. - М., 2003 - № 6 - Вып.